

Коваленко Ганна Вікторівна, кандидат юридичних наук,
асистент кафедри філософії, Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: kovalenkoa757@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-6398-4399

ВПЛИВ НАПРЯМУ ПРИРОДНОГО ПРАВА НА ФОРМУВАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ В УМОВАХ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Розглянуто погляди мислителів і діячів, що представляють напрям природного права, ідеї яких мали найбільш великий вплив на світову філософсько-правову думку і формування філософсько-правових поглядів суддів. Показано взаємодію між напрямом природного права та формуванням суддівської філософії. Виділено роль і значення природного права для розвитку філософії правосуддя, яка має знаходитися у постійному контакті з актуальними подіями і проблемами, завдяки чому відбувалося б забезпечення її провідної ролі в розвитку юридичної теорії та практики, через вплив на сучасну правову думку України, в умовах сучасного суспільства.

Ключові слова: напрям природного права, раціональна істота, вічний закон, права людини, неотомізм, філософія правосуддя.

Постановка проблеми. Саме філософсько-правова складова в рішеннях та обґрунтуваннях по рішеннях береться до уваги, впливає на сучасну правову думку України. Через висвітлення теоретичного контексту філософсько-правового напрямку природного права зроблено спроби показати його вплив на діяльність суддів, формування філософсько-правових аспектів судових рішень і на сучасну правову думку України.

Необхідно сказати, що на перший план виступає питання про конфлікт між моральними та юридичними правами. Слід виходити з того, що кожна людина має право приймати власне рішення, коли йдеться про неправовий закон. Тут можна привести положення Томаса Аквінського, який вважав, що у випадку появи несправедливих законів їх не тільки можуть не виконувати громадяни, але й зобов'язані не виконувати! У демократії, яка в принципі поважає права особистості, кожен громадянин має загальний моральний обов'язок коритися всім законам, хоча й жадав би в них деяких змін. Заради своєї і загальної користі (хоча б задля громадянського спокою) він передає

своїм співгромадянам цей обов'язок коритися законам, які їм теж у чомусь не подобаються. Але він не може бути абсолютним обов'язком, тому що суспільство може виробляти несправедливі закони і політику, а людина має ще й інші, крім своїх обов'язків перед державою. Людина повинна виконати свої обов'язки перед своїм Богом і своєю совістю, і якщо все це знаходиться у конфлікті з її боргом перед державою, то вона має право, зрештою, робити те, що вважає правильним. Якщо вона вирішить, що повинна порушувати закон, то вона має отримати за це вирок суду і покарання, яке держава присуджує, на знак визнання того, що її борг перед співгромадянами був порушений, але це не повинно загасити релігійні чи моральні зобов'язання індивіда. У цьому зв'язку, розглядаючи питання щодо існування права, можна стверджувати, що поняття «правовий закон» і «неправий закон» знаходяться у відношенні суперечності, ці поняття є несумісними і повністю вичерпують обсяг свого родового поняття. Нам важливо розібратися зі змістом цих понять, урахувавши всі необхідні ознаки, тоді через зміст ми зможемо визначити обсяг цих понять. Формування визначення понять може мати довгий і складний шлях. Саме в дискусіях серед науковців виникають нові перспективи вирішення суперечностей [1]. Таким чином, обговорення цього важливого і складного питання потрібно проводити у філософсько-правовій площині й відповіді повинні з'являтися саме в царині філософії права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати аналізу наукових джерел і публікацій свідчать, що дані умови вимагають ретельного та глибокого дослідження впливу напряму природного права на формування судових рішень. У нашій країні вивченню та подоланню цих проблем з урахуванням світового теоретичного досвіду і західних правових концепцій була присвячена низка робіт теоретико-правового, філософсько-політичного, філософсько-правового спрямування, що, зокрема, знаходить своє відображення в працях: Ю. П. Битяка, О. Г. Данильяна, О. П. Дзьобаня, П. Б. Євграфова, В. П. Колісника, О. М. Литвинова, С. І. Максимова, С. П. Погребняка, В. В. Речицького, В. Д. Титова, О. О. Уварової, у тому числі правосуддю як об'єкту філософсько-правового дослідження – В. С. Бігуна, Н. І. Гаврилова, Н. А. Гураленко, С. В. Прилуцького, С. П. Рабіновича та ін.

Вивчення філософсько-правових концепцій під кутом зору впливу філософсько-правового напряму природного права на діяльність суду передбачає дослідження теоретичного контексту сучасного напряму природного права.

Результати досліджень даних проблем дають можливість зазначити, що в цілому системне наукове осмислення проблеми встановлення впливу філософсько-правового напряму природного права на діяльність суду, що відтворюється під час судового розгляду справ, знаходиться лише на початковому етапі.

Формулювання цілей. *Метою даної статті* є – розглянути погляди мислителів і діячів, що представляють напрям природного права, ідеї яких мали найбільш великий вплив на формування філософсько-правових поглядів суддів. Показати взаємодію між напрямом природного права та формуванням суддівської філософії. Виділити роль і значення природного права для розвитку філософії правосуддя, завдяки чому відбувалося б забезпечення її провідної ролі в розвитку юридичної теорії і практики, в умовах сучасного суспільства.

Виклад основного матеріалу. Прихильники природного права наполягають на тому, що в підґрунті правових норм лежать моральна філософія, релігія, людський розум та особисте сумління.

Питання щодо співвідношення моралі і закону в судовій діяльності необхідно досліджувати з урахуванням декількох моментів. Можна сказати, що це питання загострюється, коли суддя починає виконувати свої обов'язки, розглядаючи справу, тобто застосовує закон, але цей закон може бути недосконалим. Другий важливий момент – ставлення судді до питання співвідношення закону і моралі. Важливим є урахування не лише теоретичного досвіду, але й досвіду самих суддів, особливо суддів Конституційного Суду України. Вважаю доречним навести вислів П. Б. Євграфова, колишнього судді Конституційного Суду України, який став його правничим кредо: «для мене дуже суттєво, що в Конституційному Суді є змога досягти синтезу моралі та права. Адже це дві сторони однієї медалі» [2, с. 449]. За переконанням П. Б. Євграфова, право походить від моралі й ніколи не втрачало з ним зв'язку [2, с. 449]. До цього долучається також проблема співвідношення права і закону. На його думку, можна мати багато законів, але мало прав у них. Саме в цьому й полягає причина серйозної теоретичної та практичної проблеми – відмінності між правом і законом [2, с. 450]. П. Б. Євграфов стоїть на позиції сприяння єдності обох споріднених категорій – права і закону, зміцненню з кожним рішенням Суду цієї позиції, при цьому всі закони повинні відповідати Конституції.

Необхідно сказати, що при розгляді справ Конституційний Суд зіштовхується з проблемою співвідношення двох понять: «гуманність» і «законність». У розгляді цього питання ми необхідно перейдемо до філософсько-правової площини. П. Б. Євграфов стверджує, що тут є певні нюанси. Конституція закріплює верховенство права. Усі закони і правові акти повинні відповідати Конституції. Верховенство права – це велика теоретична проблема. П. Б. Євграфов не погоджується з тим, що право – це мінімум моралі, як стверджують позитивісти. Під мораллю треба розуміти справедливість, свободу, гуманність. Людина так повинна ставитися до інших людей, як сама до себе. Тоді ідея права перемаже в суспільстві і суспільство буде правовим. Правова держава

має наповнитися змістом. Суддя застерігає правознавців, посилаючись на німецьку Конституцію 1933 р., де також було записано, що Німеччина – правова держава, але поняття «фашизм» є несумісним із поняттям «правова держава» [2, с. 435].

Що стосується політичної моралі як частини закону, то П. Б. Євграфов говорить про те, що будь-які процеси в державі прямо чи непрямо стосуються політики і впливають на неї. «Загалом право як суспільне явище за природою своєю не може бути поза політикою, як і поза економікою, мораллю, оскільки безпосередньо позначається і на житті держави, і на житті її громадян. Суд і був створений для того, щоб сприяти демократичному розвитку держави, її правовому прогресові у повній відповідності до положень Конституції та обстоювати конституційні права і свободи громадян, впливаючи таким чином на життя кожної людини» [2, с. 451], отже, безпосередньо впливає на життя сучасного суспільства.

Виникає дилема: чи свобода виникає з певних прав, чи все ж із свободи виникають права? Суддя з ліберальними переконаннями буде інтерпретувати це питання на користь пріоритету свободи відносно прав. Повертаючись до твердження прихильників природного права, що в підґрунті правових норм лежить моральна філософія, релігія, людський розум та особисте сумління, ми знаходимо стандартне трактування природного права в статті Дж. Фокса з електронної «Католицької енциклопедії» [6]. Дж. Фокс відзначає, що термін «природне право» часто використовується як еквівалентний законам природи, означаючи порядок, що управляє матеріальним світом. Проте вже у римських юристів природне право визначало інстинкти й емоції, спільні для людини і вищих тварин, зокрема інстинкти самозбереження і любові до потомства. У його етичному та правничому розумінні природне право дане нам Творцем через устрій самої зовнішньої природи.

Згідно із Св. Томасом Аквінським, природне право є «участю раціональної істоти у вічному законі» (Сума теології, I–II, 94, тут і далі цитується за Дж. Фоксом). Вічний закон є Божественною мудрістю, оскільки він є прямою нормою всього руху і дії. Коли Бог побажав дати існування істотам, Він вирішив визначити і направити їх до мети. У випадку неживих речей це Божественне керівництво виявляється як панування детермінізму. Як і усі інші частини створіння, людина визначена Богом до мети, одержуючи від Нього належне керівництво. Це передвизначення доповнюється свободою волі. У силу свого інтелекту та доброї волі людина є вільною у своєму поведженні. На відміну від речей матеріального світу вона може діяти, змінювати свою дію або утримуватися від неї, якщо цього захоче. Але людина все ж не позбавлена зовнішніх регулятивів. У самій її природі встановлений вічний закон, який відбиває призначення речей і напрям процесів, що відбуваються. Таким

чином, правило, яке Бог дав для нашого поведження, міститься в самій нашій природі. Дії, які відповідають наміченим Ним тенденціям, приводять до призначеної нам мети. У такий спосіб вони утворюють усе правильне і морально добре; ті ж дії, що розходяться з нашою природою, є неправильними й аморальними.

Однак норма поведження не є ізольованим елементом або аспектом нашої природи. Стандартом є наша людська природа в цілому з її різноманітними відносинами, що розглядаються як цілісне утворення, призначене для досягнення спеціальної мети. Дії є неправильними, якщо, сприяючи задоволенню певної специфічної потреби або тенденції, вони є несумісними з тим раціональним гармонічним підпорядкуванням нижчого до вищого, яке розум повинен підтримувати серед усіх наших суперечливих тенденцій і бажань. Так, насичувати наші тіла є правильним, але потурати нашому апетиту на шкоду тілесному або духовному життю є неправильним. Самозбереження є правильним, але відмова пожертвувати життям, коли цього вимагає безпека суспільства, є неправильним. Неправильним є пити до сп'яніння, оскільки, крім шкоди здоров'ю, пияцтво позбавляє нас можливості використання даного Богом розуму. Злочини є неправильними, тому що вони підривають основу громадського життя, а людська природа вимагає, щоб людина жила в стані суспільства. Отже, існує подвійна причина для того, щоб вважати цей закон природним: по-перше, він конкретно передбачений самою нашою природою, по-друге, ми досягаємо його чисто природним шляхом, за допомогою розуму. У цьому сенсі він відрізняється від Божественного позитивного закону, який містить у собі приписи, які не є результатом природи речей, оскільки Бог створив їх творчим актом своєї довільної волі. Останній закон ми пізнаємо не через операцію нашого обмеженого розуму, а через світло надприродного одкровення.

Дж. Фокс пропонує розглядати природний закон у його трьох складових: відмітна норма, норма, що зобов'язує (*norma obligans*), і норма прояву. Відмітною нормою є сама об'єктивно розглянута людська природа. Це, якщо можна так висловитися, книга, у якій міститься текст закону разом із поділом людських вчинків на добрі та погані. Строго кажучи, наша природа – це і є найближча відмітна норма. Віддалена норма, для якої наша природа є частковим віддзеркаленням, є самою Божественною природою. Єднальна або зобов'язуюча норма є Божественною владою, яка накладає на раціональну істоту зобов'язання жити відповідно до її природи, тобто згідно з універсальним порядком, установленим Творцем. Дж. Фокс звертає увагу на те, що всупереч кантіанській теорії, за якою ми не повинні визнавати ніякого іншого законодавця, крім нашої совісті, істина полягає в тому, що розум як совість є лише безпосередньою моральною владою, якій ми покликані підкорятися.

Сама ж совість зобов'язана своєю владою тому факту, що вона є проявом Божественної волі й абсолютної влади. Норма прояву визначає моральну якість дій, перевірену розумом. Завдяки цій здатності ми відчуваємо те, що є моральною конституцією нашої природи, і визначаємо, чи має конкретна дія необхідний характер.

Зміст природного права визначається насамперед одним вищим універсальним принципом, з якого випливають усі наші природні моральні зобов'язання або обов'язки. Дж. Фокс зазначає, що в ході історії було висловлено багато помилкових думок відносно фундаментальних правил людського життя. Наприклад, Дж. Бентам вважав аргументи корисності або задоволення джерелами морального кодексу; Й. Г. Фіхте вчив, що вище зобов'язання полягає в тому, щоб любити себе понад усе, а всіх інших – лише через прояви їх ставлення до нас. Загалом, філософи іноді представляють істинну ідею в недосконалому спосіб. Наприклад, Епікур вважав вищим принципом пораду «додержуйся природи»; стоїки закликали жити відповідно до нашого розуму.

Натомість позиція Св. Томаса, на погляд Дж. Фокса, є найпростішою і водночас ретельно філософськи обґрунтованою. Починаючи з передумови, що благом є лише те, що підпадає під передчуття практичного розуму як «диктатора поведінки», а також того, що моральна дія має бути скерована на благо, Св. Томас вважав висхідним принципом ідею про те, що людям слід робити добро й уникати зла. Із неї випливають усі інші принципи і приписи (Сума теології, I-II, q, xciv, 2).

Переходячи від первинного принципу до похідних приписів, неотомісти поділяють останні на два класи:

1) ті, що продиктовані розумом, які випливають настільки безпосередньо з первинного принципу, що займають у практичному розумі те саме місце. Прикладами є приписи «Поклоняйся Богові»; «Шануй своїх батьків»; «Не кради»;

2) висновки й приписи, досягнуті лише через процес логічного виведення. Труднощі виведення вимагають, щоб до природного права були додані вимоги позитивного права, людського і Божественного.

Що ж стосується зобов'язуючої сили цих приписів, то теологи поділяють їх на два класи: первинні та вторинні. До первинних належать ті, яких за будь-яких обставин ми повинні дотримуватися, бо вони є суттєвою основою морального порядку. Вторинні приписи є тими, дотримання яких є корисним для суспільства й особи. Вони потрібні для вдосконалювання морального розвитку, але не є критично важливими з точки зору раціональності поведінки. Наприклад, за жодних умов поліандрія не є сумісною з моральним порядком. Полігамія ж не є абсолютно несумісною з моральними вимогами за менш цивілізованих обставин.

Природне право має певні основні якості:

а) воно є універсальним, тобто відноситься до всього людського роду і є однаковим для всіх. Кожна людина вже тому, що вона – людина, зв'язана універсальним задумом Творця і має жити відповідно до її власної раціональної природи, тобто керуватися розумом. Однак малі діти і божевільні, які нездатні користуватися власним розумом, не можуть тому знати закон і бути відповідальними за невиконання його вимог;

б) воно саме по собі є незмінним, оскільки воно засноване самою природою людини і її призначенням до вказаної Богом мети. З вічного закону випливає безперервне існування людської природи, тобто людина як родова істота не може припинити існувати. Природне право керує та забороняє в однаковому сенсі всюди й завжди. Ми повинні пам'ятати, що ця незмінність не є притаманною недосконалим абстрактним формулам, які прикладаються до конкретної дії. Слід керуватися приписом: «Не вбий!», проте за певних обставин позбавляти людей життя є законним чи навіть обов'язковим актом. Тут немає жодного порушення закону: він забороняє віднімати життя не взагалі, а лише несправедливо.

Передбачувані приклади дозволу стосуються: а) випадків, коли зміна умов змінює також і застосування самого закону; б) випадків щодо зобов'язань, які не є абсолютно істотними для морального порядку, хоча їх виконання залишається необхідним для вдосконалювання нашої поведінки; або в) випадків доповнень, внесених до закону.

У якості прикладів першої категорії наводяться епізоди з Біблії, коли Бог дозволив євреям пограбувати єгиптян або коли Авраам наважився принести в жертву Ісаака. Дж. Фокс пояснює, що не обов'язково бачити в цих випадках дозвіл ігнорувати приписи щодо заборони злодійства чи вбивства. Адже Господь усіх речей міг забрати в Ісаака право на життя, а у єгиптян право на власність. У підсумку вбивство Ісаака не було б несправедливим позбавленням життя, а присвоєння майна єгиптян – несправедливим присвоєнням чужої власності.

Класичний випадок, передбачуваний в якості прикладу категорії «б», становить легалізація полігамії серед євреїв. Полігамія не є за будь-яких обставин несумісною з принципами раціонально впорядкованого життя. Адже головною метою природи в шлюбному союзі є продовження роду і турбота про потомство. Ця мета може бути досягнута також і в полігамному союзі.

Що ж стосується категорії «в», коли позитивний закон – людський або Божественний – накладає зобов'язання, які нібито змінюють відношення природного права, то і тут базові відношення фактично не змінюються. Позитивний закон не може наказати нічого такого, що суперечить природному закону, з якого він одержує свою владу; він може (і це одна з його функцій) лише

конкретизувати окремі аспекти природного права або додати якісь нові висновки. Наприклад, із погляду природного права, досить усної угоди щодо укладеного контракту, проте відносно багатьох видів контрактів цивільне право наполягає на їх писемній формі, до того ж підписаній сторонами в присутності свідків. У встановленні цього правила цивільна влада просто додає до операції природного права додаткові умови, які враховують необхідність збереження суспільного блага.

Заснований у нашій природі моральний закон є відомим нам лише в тій мірі, у якій наш розум опановує його знанням. Виникає слушне запитання: наскільки глибоко людина може не знати природне право, яке, за словами апостола Павла, є написаним у людському серці (Римл. 2:14)? Як правило, ми виходимо з того, що вищі (первинні) принципи обов'язково відомі всім, хто має розум. У свою чергу, первинні принципи можна вивести з вихідного положення, яке проголосив Св. Томас: «робіть добро й уникайте зла». Скрізь, де ми зустрічаємо людину, ми знаходимо, що вона керується цим принципом.

Коли ж ми переходимо від загальних до часткових висновків, то останні можуть бути різними. Деякі з них безпосередньо впливають із самоочевидних положень, наприклад приписи: «Не роби перелюбства», «Поважай своїх батьків». Такі приписи знає навіть людина з не дуже розвиненим розумом і моральністю.

Інший клас висновків включає ті, які можна отримати лише завдяки більш-менш складному процесу мислення. Щоб зробити ці висновки, необхідно спочатку правильно оцінити безліч фактів і проміжних висновків. Оцінюючи їх достеменність і вірогідність, людина може припуститися помилки, яка призведе до моральної помилки в загальному підсумку.

Дж. Фокс підкреслює, що як фундаментальне і всеосяжне зобов'язання, накладене на людину Творцем, природне право є єдино таким, із чого походять усі інші людські зобов'язання. Воно є джерелом усього людського права, оскільки визначає, як людина повинна жити в суспільстві, як суспільство для свого оптимального існування вимагає влади, як суспільно-політична влада повинна бути водночас і моральною владою, необхідною, щоб управляти членами суспільства і направляти їх до суспільного блага.

Людські закони дійсні лише в тій мірі, у якій вони відповідають і проводять у життя або доповнюють природне право, і вони не мають законної сили, якщо суперечать природному праву. Дж. Фокс зазначає, що суди справедливості (Courts of Equity) в Британії та Сполучених Штатах, на відміну від судів загального права (Courts of Common Law), засновані на цьому принципі. Коли закон, прийнятий світською владою, не перебуває в гармонії з тим, що диктує природне право і справедливість (equitas), то він має бути або ігнорований, або виправлений.

Припустимість подібного ставлення до законів пояснював ще Аквінат. Оскільки людські дії, які є предметом законів, індивідуальні й незлічимі, неможливо встановити універсально справедливий закон – будь-який із них інколи буде діяти несправедливо. Законодавці, приймаючи закони, проявляють увагу до того, що найчастіше трапляється, але практика їх застосування часто вимагає подальшої роботи над досягненням справедливості, аж до зміни самого закону.

У таких випадках неприпустимо слідувати за законом; слід відкласти вбік його літеру й додержуватися диктату справедливості та суспільного блага (Сума теології, II–II.120.1). Дж. Фокс наголошує, що логічно, хронологічно й онтологічно природний або моральний закон не є ані продуктом соціальної згоди або договору, як вважав попередник сучасної позитивістської школи Т. Гоббс, ані простою масою людських звичаїв і шляхів атеїстичних філософів. Останні, відмовляючись визнати Бога як Першу Причину, з якою кожна людина встановлює духовні стосунки, позбавляють закон його обов'язкового виправдання.

Сучасні теорії природного права продовжують спиратися на розрізнення «діючої» та «кінцевої» (або «фінальної») причин, яке походить ще від Арістотеля. Те, що робить речі зробленими, є діючою причиною, а те, для чого призначалася дана річ, є кінцевою причиною. У людському світі кінцева причина має бути зорієнтованою на «добро».

Завдяки знанню кінцевих причин природне право підтримує певні чесноти (розсудливість, справедливість, силу духу та поміркованість), які дозволяють людині досягати її мети. Так само воно визначає й недоліки (скажімо, «сім смертельних гріхів»), яких потрібно уникати.

Розум даний нам, щоб визначити реальні і хибні блага. Прагнучи до реального блага, добра воля самозберігається і самовдосконалюється, стаючи ближче до ідеальної людської природи, яку запланував Бог. Є багато хибних благ, які можуть бути навіть приємними (наприклад, наркотики), але в остаточному підсумку призводять нас до втрати своєї сутності.

Аквінат вважає, що головною метою людського життя повинно бути таке бачення Бога, яке є обіцяним у наступному житті. Дана обставина знаходиться в центрі розмірковувань більшості теоретиків природного права. Природне право може бути підтримане навіть атеїстами, але в них немає переконливої підстави для виправдання доктрини природного права без визнання Бога.

Процес застосування принципів природного права до конкретних ситуацій називають казуїстикою (Causistry). У ньому нас цікавлять не тільки принципи, а й їх логічні наслідки. Наприклад, якщо в принципі неправильно вбивати безневинних людей, із цього випливає, що бомбування цивільних об'єктів (таких як Дрезден у Другій світовій війні) є неправильним. Однак, якщо ми

визнаємо, що вбивство з метою самооборони є добрим учинком, то на цій підставі можна виправдати повітряний напад на Афганістан. Безневинні люди можуть померти, хоча їх смерть не була метою даної акції.

У такий спосіб виникає доктрина подвійного ефекту. Подвійний ефект виникає в ситуаціях, коли разом із наміченим результатом досягається інший істотний, але ненавмисний і навіть небажаний результат. Відповідно до природного права важливими є наші наміри, а не наслідки наших дій. Проте подвійний ефект не дозволяє нам виконувати наші дії, які можуть призвести до ненавмисного результату. Отже, ненавмисний ефект має бути пропорційним наміру. Припущення подвійного ефекту послаблює теорію природного права, бо робить її схожою на доктрину утилітаризму.

Концепція природного права була важливою для розвитку англійського загального права. У боротьбі з монархією парламент часто робив посилання на Фундаментальні закони Англії (the Fundamental Laws of England) [183], які, як вважалося, втілили в собі принципи природного права з незапам'ятних часів і встановили межі для влади монархії. Відповідно до Блекстона (William Blackstone), природне право може бути корисним для визначення загального права, а також для того, щоб виносити рішення у справах у суді справедливості (cases of equity), при цьому його не можна ототожнювати із законами Англії.

Спираючися на погляди Платона, Арістотеля, Томаса Аквінського, Ф. Суареса, Т. Гоббса, Г. Гроція, С. Пуфендорфа, Дж. Локка, Ф. Хатчесона, Ф. Ш. Бурламакі, Ш. Л. Монтеск'є, Е. Вателя, батьки-засновники США (Б. Франклін, Т. Пейн, Т. Джефферсон, Дж. Адамс, Дж. Медісон, А. Хемілтон (Гамілтон), Дж. Джей та ін.), проголошуючи Декларацію незалежності та ухвалюючи Конституцію США, керувалися саме постулатами природного права.

В Англії XIX ст. були поширені утилітаристський (Дж. Бентам, Дж. Ст. Мілль, Г. Спенсер), а на континенті Європи – кантіанський варіанти юриспруденції природного права, що разом з етикою чесноти (virtue ethics) дали поштовх для розробки теорії перших принципів етики (і відповідно права) в аналітичній філософії Дж. Мура (George Edward Moore; 1873–1958) [3].

У першій половині XX ст. на позиціях урахування у світській юриспруденції деяких постулатів природного права стояв Л. Фуллер (Lon L. Fuller) [5], [7], який після Другої світової війни показав необхідність для демократичних держав зважати на моральні чинники права на тлі зловживання законами в гітлерівській Німеччині та сталінському СРСР.

Разом із тим він указав на обмеженість концепції природного права в плані її надмірного акцентування на раціональних чинниках права. Л. Фуллер писав: «Якщо достоїнство теорії природного права полягало в підтриманні

віри в можливість людського розуму, то її вадою нерідко ставало перебільшення ролі, яку може відігравати в людських справах раціональність. За допомогою розуму можна сформувати підставову структуру правової системи, але він не здатний підготувати право до кожного з поворотів у людських справах. За будь-якої правової системи виникатимуть складні та проміжні випадки, для розв'язання яких однаково придатними є раціональні та ірраціональні способи. Аби якось упоратися з цими випадками, ми змушені застосовувати принцип авторитетного рішення й передавати їх на розгляд судді чи адміністративного посадовця – не тому, що вони знають, як їх вирішувати, а просто тому, що хтось має це робити. Законодавча передбачливість може зменшити кількість таких випадків, але цілком усунути їх вона не здатна. Надто гаряча віра в теорію природного права може спричинити не лише неготовність до таких другорядних непевностей, а й викривлене розуміння проблем, що впливають на фундаментальну структуру правопорядку» [4, с. 141–142].

Згідно з Р. Джорджу [9–14], нова теорія природного права намагається дати відповіді на проблеми, які неможливо вирішити в межах традиційного підходу. Перша із цих проблем – натуралістична помилка (*the naturalistic fallacy*). Її часто роблять мислителі, які займаються проблемами етики, коли роблять незаконний логічний перехід від факту до цінності, прагнучи занувати моральне зобов'язання на певних аспектах природи об'єкта. Це обвинувачення було названо «натуралістичною помилкою» Дж. Муром (G. E. Moore) на основі заперечення Д. Х'юмом незаконного логічного стрибка в моральних аргументах від того, що *є*, до того, що *має бути*. Іноді суттєві проблеми полягають у тому, щоб пояснити, як люди можуть бути одночасно вільними і морально зобов'язаними; яким чином світ має бути настільки ж морально визначеним, як він є фізично визначеним; як природа речей накладає моральні зобов'язання; як адекватно протидіяти утилітаристському запереченню моральних абсолютів і моральному релятивізму; у який спосіб будь-яка негативна моральна оцінка може бути в принципі переглянута тощо.

Нова теорія природного права замість того, щоб намагатися вивести належне із суцього, закликає сконцентруватися на практичному осмисленні тих моральних аргументів, що включають підстави для дій. Прихильники нового природного права говорять, що цей підхід дає кращий захист для волі моральних агентів. Він розглядає первинний практичний принцип та основні моральні норми як «передмораль» (*premorality*), яка базується на основних благах, важливість яких є самоочевидною і не потребує логічного виведення з іншого теоретичного знання. Ці основні блага (життя й здоров'я, знання, гра, соціабельність, товариськість і дружба, релігія, практична раціональність)

самоочевидно гідні вибору, а тому можуть слугувати підставами для людської дії. Але щоб діяти морально, необхідно володіти критеріями оцінки конкретних виборів як раціональних. Зважаючи на основні неспівставні блага, цей підхід зберігає окремі моральні абсолюти (такі як життя або знання) й виключає будь-яке утилітарне обрахування цінностей, які могли б дозволити «робити зло, щоб могло прийти добро».

Висновки. У сучасній філософсько-правовій думці існує велика кількість напрямів, підходів і шкіл. Разом із тим існують потужні ідейні течії, пов'язані перш за все з традицією природного права і філософією прав людини. Сучасна філософія права знаходиться в постійному контакті з актуальними подіями і проблемами, завдяки якому здійснюється її провідна роль у розвитку правової системи. Аналізуючи концептуальну частину загальної теорії права, можна дійти висновку, що юридичні правила не можуть скласти всю повноту права і потребують залучення моральних принципів, які є пріоритетними щодо будь-якої форми законодавства. Відповідно до цього пріоритету провідні юристи розглядають Конституцію як документ, що містить моральні принципи, і Верховний Суд як вищий моральний авторитет. З позицій пріоритету моралі над політикою і правом індивіди або групи можуть мати в суді додаткові права, крім тих, які чітко визначені в законодавстві. Стосовно держави індивіди можуть мати певні права ще до їх законодавчого закріплення. Зокрема, громадяни можуть протестувати проти законодавчого рішення на будь-якій обґрунтованій підставі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Правові основи формування та функціонування органів державної влади у контексті євроінтеграції : монографія / Ю. П. Битяк, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань та ін. Харків : Право, 2010. 384 с.
2. Евграфов П. Б. Юридическое наследие : в 2 кн. / сост. Е. Мольченко ; вступ. статья: А. В. Петришина, Ю. В. Баулина, С. Орункаева. Харьков : Право, 2016. 590 с.
3. Мур Дж. Э. Природа моральной философии / предисл.: А. Ф. Грязнов, Л. В. Коновалова ; пер. с англ., сост. и примеч. Л. В. Коноваловой. Москва : Республика, 1999. 351 с.
4. Фуллер Лон Л. Анатомія права / пер. з англ. Н. Комарова. Київ : Сфера, 1999. 144 с.
5. Фуллер Лон Л. Мораль права / пер. з англ. Н. Комарова. Київ : Сфера, 1999. 232 с.
6. Fox J. Natural Law. *In The Catholic Encyclopedia*. URL: <http://www.newadvent.org/cathen/09076a.htm> (дата звернення: 14.06.2021).
7. Fuller L. L. *The Morality of Law*. New Haven and London : Yale University Press, 1964. 202 p.

8. Fundamental Laws of England. *Wikipedia* : the free encyclopedia. URL: http://en.wikipedia.org/wiki/Fundamental_Laws_of_England»last modified on 7 June 2011 (дата звернення: 14.06.2021).
9. George R. P. *Natural Law and Public Reason* / eds.: R. P. George, C. Wolfe. Washington, DC. : Georgetown University Press, 2000. 160 p.
10. George R. P. He Threw It All Away. *First things*. URL: <http://www.firstthings.com/onthesquare/2009/03/he-threw-it-all-away> (дата звернення: 14.06.2021).
11. George R. P. *In Defense of Natural Law*. Oxford : Clarendon, 1999. 360 p.
12. George R. P. *Natural Law, Liberalism and Morality* : contemporary essays. Oxford : Clarendon, 1996. 324 p.
13. *Natural Law Theory* : contemporary essays / ed. R. P. George. Oxford : Clarendon Paperbacks, 1994. 382 p.
14. George R. P. Natural Law and Liberal Public Reason. *American Journal of Jurisprudence*. 1997. Vol. 42. P. 31–49.

REFERENCES

1. Bytiak, Yu. P., Danylian, O. H., Dzoban, O. P. ta in. (2010). *Pravovi osnovy formuvannia ta funktsionuvannia orhaniv derzhavnoi vlady u konteksti yevrointehratsii* : monohrafiia. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
2. Evhrafov, P. B. *Yurydychne naslediyе*: v 2 kn. sost. E. Mol'chenko; vstup stat'yi: A. V. Petryshyna, YU. V. Baulyna, S. Orunkaeva. Khar'kov: «Pravo», 2016. 590 s. [in Ukrainian].
3. Mur, Dzh. E. *Priroda moral'noy filosofii*; predisl. : A. F. Gryaznov, L. V. Konovalova / per. s angl., sost. i primech. L. V. Konovalovoy. Moskva: Respublika, 1999. 351 s. [in Russian].
4. Fuller, Lon L. *Anatomiya prava* / per. z angl. N. Komarova. Kifv: Sfera, 1999. 144 s. [in Ukrainian].
5. Fuller, Lon L. *Moral' prava* / per. z angl. N. Komarova. Kifv: Sfera, 1999. 232 s. [in Ukrainian].
6. Fox, J. *Natural Law* // *In The Catholic Encyclopedia*: URL: <http://www.newadvent.org/cathen/09076a.htm>. (data zvernennya 14.06.2021) [in English].
7. Fuller, L. L. *The Morality of Law*. New Haven and London : Yale University Press, 1964. 202 p. [in English].
8. Fundamental Laws of England // *Wikipedia* : the free encyclopedia. URL: http://en.wikipedia.org/wiki/Fundamental_Laws_of_England»last modified on 7 June 2011. (data zvernennya 14.06.2021) [in English].
9. George, R. P. *Natural Law and Public Reason* / eds.: R. P. George, C. Wolfe. Washington, DC. : Georgetown University Press, 2000. 160 p. [in English].
10. George, R. P. He Threw It All Away. // *First things*. :URL: <http://www.firstthings.com/onthesquare/2009/03/he-threw-it-all-away>. (data zvernennya 14.06.2021) [in English].
11. George, R. P. *In Defense of Natural Law*. Oxford : Clarendon, 1999. 360 p. [in English].

12. George, R. P. *Natural Law, Liberalism and Morality : contemporary essays*. Oxford : Clarendon, 1996. 324 p. [in English].
13. *Natural Law Theory : contemporary essays* / ed. R. P. George. Oxford : Clarendon Paperbacks, 1994. 382 p. [in English].
14. George, R. P. *Natural Law and Liberal Public Reason // American Journal of Jurisprudence*. 1997. Vol. 42. Pp. 31–49 [in English].

Коваленко Анна Викторовна, кандидат юридических наук, ассистент кафедры философии, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

ВЛИЯНИЕ НАПРАВЛЕНИЯ ПРИРОДНОГО ПРАВА НА ФОРМИРОВАНИЕ СУДЕБНЫХ РЕШЕНИЙ В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА

Рассмотрены взгляды мыслителей и деятелей, представляющих направление естественного права, идеи которых имели наиболее большое влияние на мировую философско-правовую мысль и формирование философско-правовых взглядов судей. Показано взаимодействие между направлением естественного права и формированием судебной философии. Выделены роль и значение естественного права для развития философии правосудия, которая должна находиться в постоянном контакте с актуальными событиями и проблемами, благодаря чему происходило бы обеспечение ее ведущей роли в развитии юридической теории и практики, через влияние на современную правовую мысль Украины, в условиях современного общества.

Ключевые слова: *направление естественного права, рациональное существо, вечный закон, права человека, неотомизм, философия правосудия.*

Kovalenko Hanna Viktorivna, PhD in Law, Assistant Professor of the Department of Philosophy, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

THE INFLUENCE OF THE DIRECTION OF NATURAL LAW ON THE FORMATION OF JUDICIAL DECISIONS IN THE CONDITIONS OF MODERN SOCIETY

The views of thinkers and figures representing the direction of natural law, whose ideas had the greatest influence on the world philosophical and legal thought and the formation of the philosophical and legal views of judges, are considered. The interaction between the direction of natural law and the formation of judicial philosophy is shown. The role

and importance of natural law for the development of philosophy of justice, which should be in constant contact with current events and problems, which would ensure its leading role in the development of legal theory and practice, through the impact on modern legal thought in Ukraine conditions of modern society.

Keywords: *direction of natural law, rational being, eternal law, human rights, neotomism, philosophy of justice.*

